

**ТАҲЛИЛИ ВАЪЪЯТИ ВИЛОЯТИ СУҒД ДАР
ҚАРИНАИ РУШДИ УСТУВОР**

Саидхоҷаева Дилафрузхон Муталибовна - аспиранти кафедраи иқтисодиёти соҳавии Донишқадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон (Чумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд), e-mail: snafisakhon@mail.ru

**АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ СОГДИЙСКОЙ
ОБЛАСТИ В КОНТЕКСТЕ УСТОЙЧИВОГО
РАЗВИТИЯ**

Саидходжаева Дилафрузхон Муталибовна - аспирант кафедры отраслевой экономики Политехнического института Технического Университета Таджикистана (Республика Таджикистан, г. Худжанд), e-mail: snafisakhon@mail.ru

**ANALYSIS OF THE STATE OF THE SUGHD
REGION IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE
DEVELOPMENT**

Saidkhojaeva Dilafruzkhon Mutalibovna - Aspirant of Department of Branch Economy, Polytechnic institute of Tajik technical University (Tajikistan Republic, Khujand), e-mail: snafisakhon@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: рушди устувор, нишондиҳандаҳои маҷмӯӣ, нишондиҳандаи интегралӣ устуворӣ, низоми нишондиҳандаҳои арзёбии рушди минтақа, чузъҳои рушди устувор, нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодӣ, арзишҳои ҳадди ақали нишондиҳандаи интегралӣ,

Рушди устувори минтақа дар зерӣ таъсири омилҳои зиёд ташаккул меёбад, ки бо нишондиҳандаҳои иҷтимоию экологӣ ва иқтисодӣ тавсиф мешаванд. Мақсади ин кор таҳлили нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодӣ рушди устувори минтақа ва арзёбии вазъи вилояти Суғд, инчунин асоснокӣ таҳлили ҳулоса оиди мутобиқати минтақа ба меъёрҳои рушди устувор мебошад. Дар мақола усулҳои сохтани қаторҳои вақтӣ ва таҳлили динамикаи онҳо, нишон додани графикаи натиҷаҳои таҳлил, таҳлили индексӣ, ҳисобкунии нишондиҳандаи интегралӣ рушди устувори минтақа бо истифода аз қиматҳои миёнаи арифметикӣ ва геометрӣ оварда шудааст. Баҳодиҳии рушди иқтисодиву иҷтимоии вилояти Суғд барои солҳои 2010-2019 аз рӯи нишондиҳандаҳои асосӣ гузаронида шуд, ки ин нишондиҳандаҳои комплексӣ аз рӯи се самти тараққиёти устувор ҳисоб карда шуданд, маълум гардид, ки ба арзиши нишондиҳандаҳои комплекси нишондиҳандаҳои иқтисодӣ бештар ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, хароҷот ба илм аз ҳисоби буҷети давлатӣ, ба арзиши нишондиҳандаҳои комплекси нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ чунин омилҳо ба монанди даромади пулии миёнаи ҳар сари аҳоли, хароҷоти истеъмолӣ ба ҳар сари аҳоли, сатҳи бекорӣ ва ба арзиши нишондиҳандаҳои комплекси нишондиҳандаҳои экологӣ партови моддаҳои ифлоскунанда ба ҳавои атмосфера таъсир мерасонад. Дар асоси ин ҳисобҳои нишондиҳандаи интегралӣ дар давраи арзёбӣ, инчунин дараҷаи устувори минтақа муайян карда шуда, дар охир оид ба мувофиқати минтақа ба меъёрҳои рушди устувор ҳулоса дода шуд.

Ключевые слова: устойчивое развитие, комплексные индикаторы, интегральный показатель устойчивости, система показателей оценки развития региона, компоненты устойчивого развития, социально-экономические показатели, пороговые значения интегрального показателя.

Устойчивое развитие региона формируется под влиянием множества факторов, которое характеризуется социально-эколого-экономическими показателями. Целью настоящей работы является анализ социально-экономических показателей устойчивого развития региона и оценка ситуации в Согдийской области, а также аналитическое обоснование вывода о соответствии региона критериям устойчивого развития. В работе приводятся методы построения временных рядов и анализ их динамики, графическая визуализация результатов анализа, индексный анализ, расчет интегрального показателя устойчивого развития региона с применением средней арифметической и средней геометрической. Проведена оценка социально-экономического

развития Согдийской области за 2010-2019 гг. по основным показателям, рассчитаны комплексные индикаторы по трем компонентам устойчивого развития, выявлены, что на значение комплексного индикатора экономических показателей больше всего влияют объем промышленной продукции, ВВП, расходы на науку из государственного бюджета, на значение комплексного индикатора социальных показателей воздействуют такие факторы, как среднедушевые денежные доходы, потребительские расходы на душу населения, уровень безработицы, а на значение комплексного индикатора экологических показателей влияют выбросы загрязняющих веществ в атмосферный воздух. На основе этих показателей определен интегральный показатель в оценочном периоде, а также определены зона и степень устойчивости, в конце сформулирован вывод о соответствии региона критериям устойчивого развития.

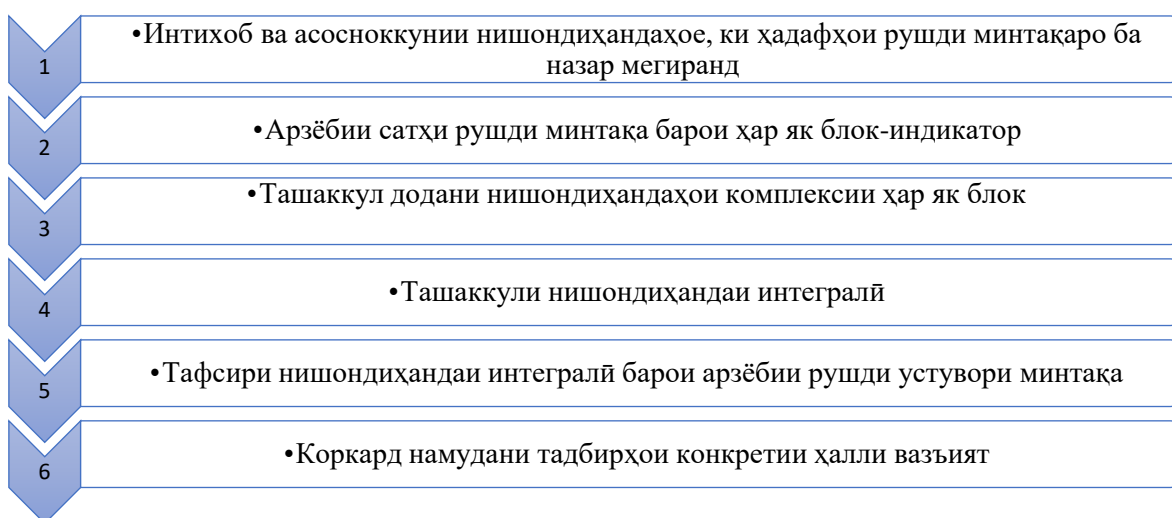
Key words: sustainable development, complex indicators, integral indicator of sustainability, system of indicators for assessing the development of the region, components of sustainable development, socio-economic indicators, threshold values of the integral indicator, sustainability zone

The sustainable development of the region is formed under the influence of many factors, which are characterized by social, environmental and economic indicators. The purpose of this work is to analyze the socio-economic indicators of sustainable development of the region and assess the situation in the Sughd region, as well as the analytical substantiation of the conclusion that the region meets the criteria for sustainable development. The paper presents methods for constructing time series and analyzing their dynamics, graphical visualization of the results of the analysis, index analysis, calculation of the integral indicator of sustainable development of the region using the arithmetic and geometric mean. An assessment of the socio-economic development of the Sughd region for 2010-2019 was carried out. according to the main indicators, complex indicators were calculated for the three components of sustainable development, it was revealed that the value of the complex indicator of economic indicators is most affected by the volume of industrial production, GRP, spending on science from the state budget, the value of the complex indicator of social indicators is influenced by such factors as average per capita cash income, consumer spending per capita, unemployment rate, and the value of the complex indicator of environmental indicators is affected by emissions of pollutants into the atmospheric air. Based on these indicators, an integral indicator was determined in the evaluation period, as well as the zone and degree of sustainability, and at the end, a conclusion was made about the region's compliance with the criteria for sustainable development.

Муаммои таъмин ва арзёбии рушди устувор дар тӯли чанд даҳсола, аз замони аз тарафи СММ (Рӯзномаи XXI - 1992) қабул шудани як қатор ҳуҷҷатҳои бунёдӣ, ки ин ҷо ҳадафҳо, принсипҳо ва вазифаҳои рушди ояндаи инсониятро инъикос мекунанд, дар маркази тавачҷуҳ қарор дошта, дар таҳқиқ ва муҳокимаи бисёре аз олимони ватанӣ хориҷӣ мавриди баррасӣ вучуд дошта, то имрӯз ҳам муҳимияти худро гум накардааст. Дар Паёмҳои солони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ҳалли мушкилоти рушди устувори иҷтимоӣ иқтисодӣ дар самтҳои гуногуни бунёди устуворӣ барномаҳои лоиҳаҳои мақсаднокӣ ҳамаҷониба оварда шудаанд, ки намунаи асосии рушди иқтисодӣ кишвар то соли 2030 мебошад ва бо шиддат гирифтани равандҳои ҷаҳонишавӣ боз ҳам афзалиятноктар мегардад. Рушди устувор аз нуктаи назари конунгузории кишвари мо рушди мутаносиб ва самараноктарини истеҳсолот, соҳаи иҷтимоӣ ва муҳити табиӣ, идоракунии сармояи умумӣ ҷомеаро ба манфиати ҳифз ва афзун намудани неруи инсонӣ дар назар дорад. Баррасии адабиёт нишон дод, ки то ҳол мафҳумҳо ва тафсириҳои гуногуни рушди устувор вучуд доранд, аммо то ҳол таърифи аз ҷониби умум қабулшуда мавҷуд нест. Ҳам, чанд паҳлӯи рушди устувори минтақаро баррасӣ кунем. Ба гуфтаи Ивано Я.М. рушди устувор мафҳуми баланд бардоштани сифати зиндагии аҳолии минтақа тавассути таъмини рушди мутавозини иҷтимоӣ иқтисодӣ ва неқӯаҳволии экологӣ фаҳмида мешавад.[Ивано Я.М., 2017] Муаллифи навбатӣ Макарова Е.В. инкишофи устуворро ҷараёни дигаргуниҳои мусбатро дар низоми иҷтимоӣ иқтисодӣ бо роҳи ба ҳам мувофиқ қунондани муносибатҳо дар ҳамаи соҳаҳо барои қонеъ гардондани эҳтиёҷоти мавҷудияти дарозмуддат мефаҳмад. [Макарова Е.В., 2006] Тибқи таърифи Чайковская Н.В., рушди устувор раванди мутаносибии динамикии тақрористеҳсоли неъматҳои иқтисодӣ ва баланд бардоштани нишондиҳандаҳои сифати ҳаётро дар ҳолати мавҷуд будани таҳдидҳои берунӣ ва дохилӣ дар назар дорад.[Чайковская Н.В.,2005] Г.С. Розенберг, Ю.М. Крилов чунин мафҳумро ба миён гузоштааст, ки рушди устувор ҳамчун рушди

дастгиришавандаи иқтисодӣ кайд карда мешавад, ки захираҳои мавҷударо барои наслҳои оянда кам намекунад. [Г.С. Розенберг, Ю.М. Крилов, 2009] Скоморохина Е.В. рушди устуворро ҳамчун рушди чома мефаҳмад, ки дар он таъсир ба муҳити зист бо мақсади бехтар намудани сифати зиндагӣ дар доираи иқтисодӣ боқӣ мемонад, ки боиси вайрон шудани заминаи табиӣ фаъолияти инсоният нахоҳад шуд.[Скоморохина Е.В., 2015] Ба гуфтаи Третьяков Е.Л. рушди устувори мутаваззин афзоиши аҳоли ва сифати зиндагӣ, таъмини пешрафти ояндаи рушди иҷтимоӣ мебошад. [Третьякова Е.Л.,2016] Ба назари мо, рушди устувори минтақа ҳамкориҳои мутақобилаи мураккаби равандро рушд ва нигоҳдории афзалиятҳои рақобатии минтақа барои муддати тӯлонӣ дар шароити тағйирёбии муҳити дохилӣ ва беруна мебошад.

Тарафи дигари муаммо ба миён гузошташуда - таъмини тараққиёти устувори тамоми минтақаҳо ва аз ин рӯ, барои мамлакат низ баҳо додан ба вазъияти низоми иҷтимоӣ иқтисодӣ мебошад. То ҳол дар сатҳи ҷаҳонӣ миқдори назарраси усулҳои арзёбии рушди устувор ҷамъ оварда шудаанд, аммо мутаассифона, илм то ҳол методологияи умумӣ ва тасдиқшударо таҳия накардааст. Ҳангоми омӯختани усулҳои мавҷудаи арзёбии рушди устувори минтақа гуногунрангии таркиби нишондиҳандаҳо, методологияи арзёбӣ ва шарҳи натиҷаҳо мушоҳида кардан мумкин аст. Инчунин ҳангоми истифодаи усулҳои мавҷуда ба баъзе камбудҳои дучор шудан мумкин аст, ки онҳо мураккабии истифодабарии нишондиҳандаҳо дар ҳисобу китоб ва вақти зиёдро талаб мекунанд, алоқаи байни нишондиҳандаҳои рушди устувори минтақа хеле паст буда, душвориҳо дар ҷамъоварӣ ва коркарди маълумоти ибтидоӣ мавҷуданд. Инчунин метавон гуфт, ки дар баъзе усулҳо аз ҳад зиёд истифода шудани нишондиҳандаҳо мушоҳида мешавад, ки ин таҳлилро душвор мегардонад ва дар дигар усулҳо нокифоя будани онҳо имкон намедиҳад, ки дар бораи устувории рушди минтақа маълумоти пурра ба даст оварда шавад. Дар амал ба истифодаи методологияи арзёбии сатҳи рушди устувори минтақа аз рӯи нишондиҳандаи интегралӣ диққати махсус дода мешавад, зеро он метавонад дар таҳия, татбиқ ва арзёбии самаранокии қарорҳои идоракунии, пешгӯии тамоюлҳои рушди оянда ва инчунин муқоисаи устувории рушд дар минтақаҳои гуногун истифода шавад. Арзёбии сатҳи рушди устувори минтақа дар асоси низоми нишондиҳандаҳои рушди устувор, ки дар асоси хусусиятҳо ва нишондиҳандаҳои минтақа ташаккул ёфта ва сипас нишондиҳандаи интегралӣ барои арзёбии устувории минтақа амалӣ карда мешавад. Муаллиф алгоритми зерини арзёбии рушди устувори минтақаро пешниҳод мекунанд:

Расми 1. Алгоритми арзёбии рушди устувори минтақа

Интиҳоб ва асосноккунии нишондиҳандаҳое, ки мақсадҳои рушди минтақаро ба инобат мегиранд, бунёди системаи нишондиҳандаҳоро дар назар дорад, ки дар он нишондиҳандаҳои муҳимтарин, ки вазъи минтақаро дар динамика тавсиф мекунанд, интиҳоб карда мешаванд. Низоми нишондиҳандаҳои рушди устувори минтақа ҳамчун маҷмӯи нишондиҳандаҳое фаҳмида мешавад, ки равандро ҷорӣ ва динамикаи онҳоро дар низоми иҷтимоӣ экологӣ ва иқтисодӣ инъикос мекунанд, ки барои гузаронидани ташҳиси дохилӣ ва берунии вазъи

минтақа, муайян кардани иқтидори минтақа ва баҳодихии самаранокии идоракуни барои ноил шудан ба рушди устуворро таъмин мекунад. Ташаккули низоми нишондиҳандаҳои баҳодихии дараҷаи устувории рушди минтақаҳо, пеш аз ҳама, бояд ба низоми нишондиҳандаҳои устувории сатҳи баландтар — кишвар асос ёбад. Бешубҳа, ба даст овардани рушди устувори кишвар танҳо дар сурати устувор будани ҷузъҳои таркибии он - минтақаҳо, субъектҳои алоҳида, муниципалитетҳо имконпазир аст. Аммо, дар баробари ин, муайян намудани нишондиҳандаҳои баҳодихии устувории ҳар як минтақа дар асоси хусусиятҳои дохилӣ, манфиатҳо ва омилҳои рушди худӣ минтақа, ки рушди иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоиро инъикос мекунанд, сурат мегирад. Дар ҷадвали 1 нишондиҳандаҳои се блоки рушди устувор дар минтақа оварда шудаанд:

Ҷадвали 1. Системаи нишондиҳандаҳои рушди устувори минтақа

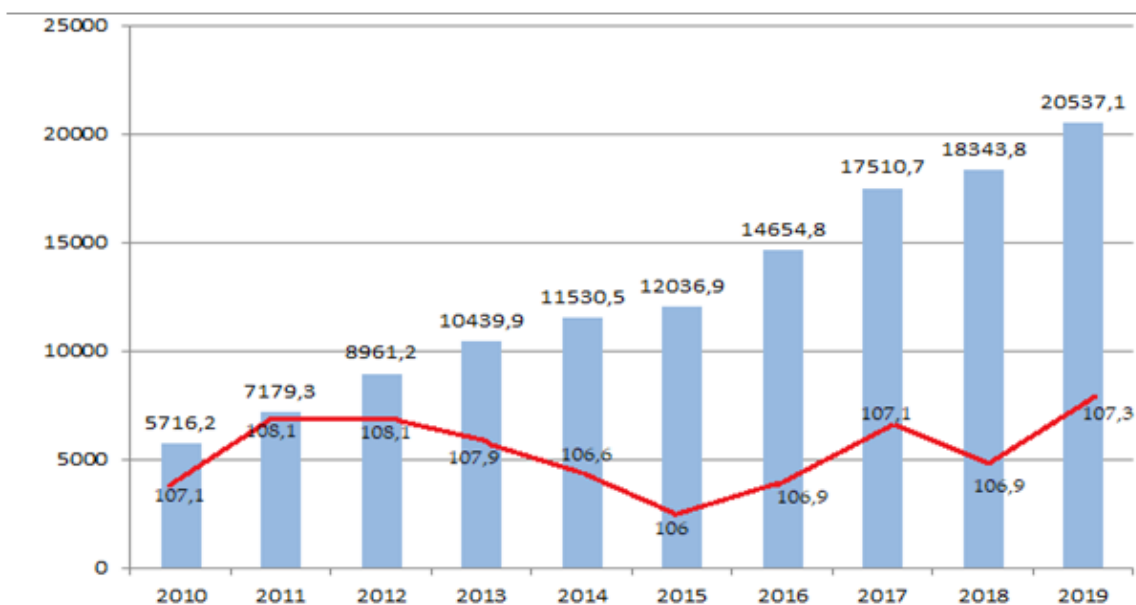
	<i>Ҳадафи умумӣ</i>
<i>Самти устувории минтақа</i>	<i>Таъмини рушди устувори минтақа</i>
Иқтисодӣ (Блоки нишондиҳандаҳои иқтисодӣ)	Баланд бардоштани самаранокии иқтисодиёти минтақа 1.МДМ ба ҳар сари аҳоли 2.Сармоягузорӣ ба фондҳои асосӣ 3. Ҳиссаи сармоягузорӣ ба фондҳои асосӣ дар МДМ 4. Музди миёнаи якмоҳаи кормандон 5. Ҳиссаи хароҷот барои тадқиқот ва конструкторӣ 6. Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ 7. Маҳсулоти хоҷагии қишлоқ 8. Муомилоти моли чакана 9. Хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли 10.Ҳаҷми муомилоти савдои берунӣ
Иҷтимоӣ (Блок нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ)	Таъмини устувории иҷтимоӣ 1. Дараҷаи фаъолияти иқтисодии аҳоли 2. Сатҳи бекорӣ 3. Ҳиссаи аҳолии дорои даромадашон паст аз сатҳи ҳадди ақал 4. Даромади пулии миёнаи аҳоли ба ҳар сари аҳоли 5. Хароҷоти истеъмоли ба ҳисоби миёна ба ҳар сари аҳоли 6. Дараҷаи маълумот 7. Давомнокии умр 8. Динамикаи таъмин бо инфраструктураи манзилию коммуналӣ 9. Шумораи ҷиноятҳои ба қайд гирифташуда ба 100 ҳазор нафар аҳоли 10. Беморӣ ба 1000 нафар аҳоли
Экологӣ (Блок нишондиҳандаҳои экологӣ)	Таъмини бехатарии экологӣ 1. Динамикаи хароҷот барои ҳифзи муҳити зист дар буҷети вилоят 2. Динамикаи ҳолати захираҳои замин 3. Динамикаи сифати об 4. Партови моддаҳои ифлоскунандаи ҳавои атмосфера

Мақсади ин кор баҳодихии вазъи минтақавӣ дар заминаи рушди устувор дар мисоли вилояти Суғд ва аз ҷиҳати таҳлилий асоснок кардани ҳулосаи мувофиқ будани минтақа ба меъёри рушди устувор мебошад.

Вилояти Суғд дорои иқтидори саноатии рушдбанда мебошад, зеро истехсолоти саноатӣ дар сохтори МДМ дар соли 2019 63,5 фоиз ва дар соли 2015 50,9 фоизро ташкил дод, ки ба он саноати истихроҷ (28,5 фоиз), саноати коркард (63,6 фоиз) ва истехсол, тақсим кардани қувваи барқ, газ ва обро (7,9 фоиз) ташкил дод. Дар вилояти Суғд соҳаи кишоварзӣ хуб рушд кардааст, вале бо вучуди ин, дар ин минтақа истехсоли маҳсулоти хӯрокворӣ, нассочӣ ва дӯзандагӣ ва ҳамчунин истехсоли маҳсулоти тайёри металлӣ хуб ба роҳ монда шудааст.

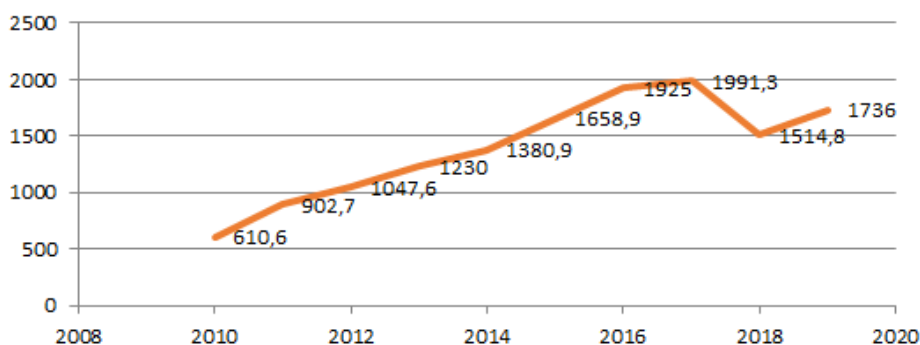
Солҳои охир дар Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ноил шудан ба ҳадафи чоруми стратегӣ – индустрикунонии босуръати кишвар, ки фишанги афзоиши ҳаҷми истехсолот, ки нишондиҳандаи асосии натиҷаҳои иқтисодиёти вилоят — маҳсулоти умумии минтақа гардид, таваҷҷӯҳи зиёд зоҳир карда мешавад. Дар диаграммаи зерин нишон дода шудааст, ки ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти минтақавии вилояти Суғд бо ифодаи арзиш дар солҳои

2010-2019, ки бо нархҳои ҷорӣ ҳисоб карда шудааст, мунтазам афзоиш ёфтааст. Бо вучуди ин, бо истифода аз графикаи нишондиҳандаи нисбии МДМ – индекси ҳаҷми физикӣ, метавон ду тамоюли қутбиро дар самт – коҳишро дар солҳои 2012-2015 ва афзоиш дар солҳои 2016-2019 мушоҳида кард. Ба андешаи мо, арзиши ҳадди ақали нишондиҳандаи ҳаҷми физикии маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, ки дар соли 2015 нисбат ба соли 2014 ба 106 фоиз баробар аст, ба омилҳои макроиктисодӣ, аз ҷумла беқурбшавии пули миллӣ нисбат ба аъёри конвертатсияшаванда вобаста буд, ки дар натиҷаи ин нархи мол зиёд ва даромади реалӣ аҳоли паст шуд.

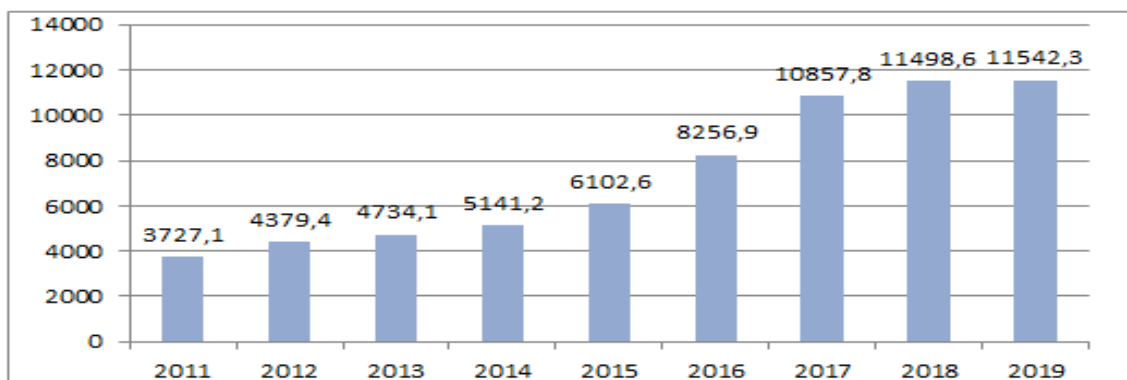
Расми 2. Динамикаи маҷмӯи маҳсулоти минтақа (млн.сомони) ва индекси ҳаҷми физикии (%) вилояти Суғд барои солҳои 2010-2019

Ҳамаи ин омилҳои берунӣ яқоя ба динамикаи маблағгузори асосӣ ба иқтисодиёти вилоят таъсир расонданд. Маблағгузори асосӣ ба иқтисодиёти вилояти Суғд аз рӯи арзиш дар солҳои 2010-2019 бо афзоиши ноустувор, бо коҳиши якбора дар соли 2018 тавсиф мешавад, ки ин бо таъхири таъсири манфии таъсири омилҳои макроиктисодӣ шарҳ дода мешавад. Умуман, ҳаҷми маблағгузорӣ ба фондҳои асосӣ зиёд шуда истодааст, вале нисбат ба МДМ он дараҷаи камшавӣ дорад.

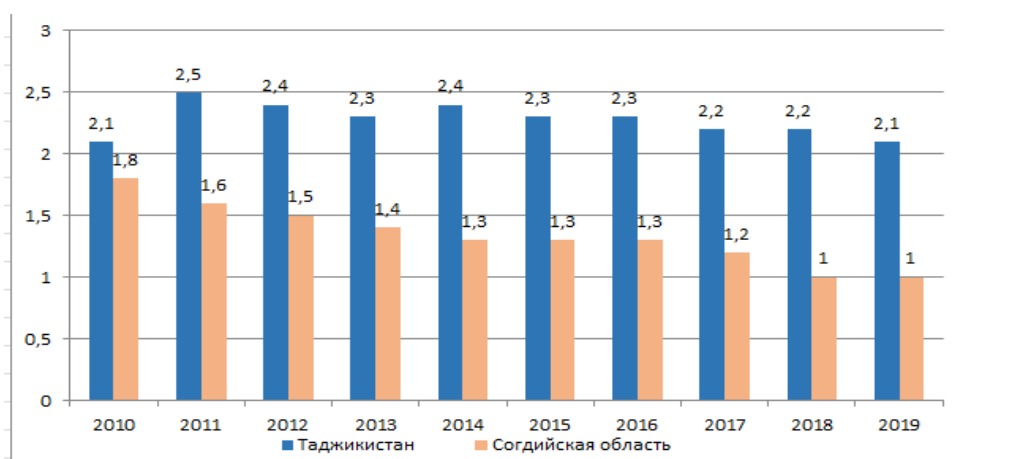
Расми 3. Динамикаи маблағгузори асосӣ дар иқтисодиёти вилояти Суғд барои солҳои 2010-2019

Сабабҳои асосии ноустувории маблағгузориҳои асосӣ кам шудани сармояи хориҷӣ, инчунин мураккаб шудани муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ доништа мешаванд. Аммо, сарфи назар аз ин, таҳлил нишон медиҳад, ки дар ин давра афзоиши ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ мушоҳида карда мешавад.

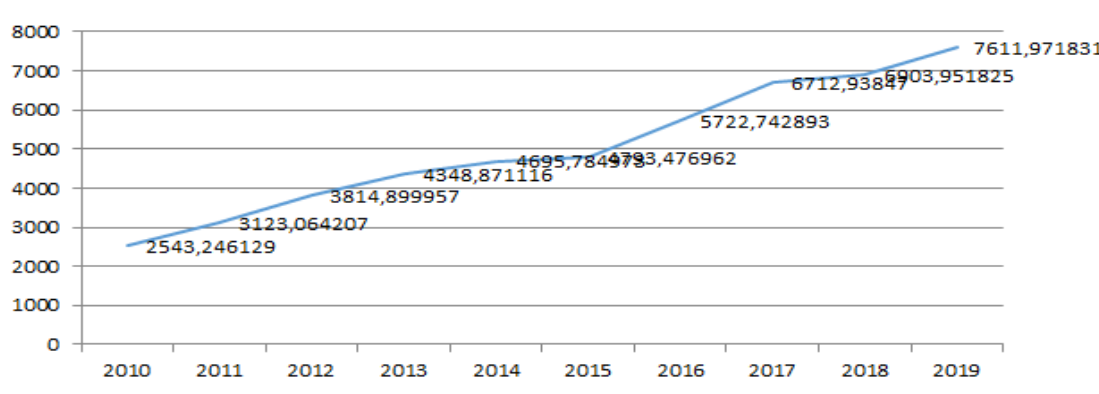
Расми 4. Динамикаи ҳаҷми маҳсулоти саноатии вилояти Суғд, миллион сомони

Яке аз муҳимтарин нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, ки устуворию рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаро инъикос мекунад, сатҳи бекории аҳоли мебошад. Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ҷузъҳои асосии рушдро муайян кардааст, ки ба фароҳам овардани шароити умумии рушд, таъмини рушди устувори иқтисодӣ нигаронида шудаанд, ки марҳила ба марҳила амалӣ карда мешаванд. Дар натиҷаи татбиқи ҳадафҳои стратегӣ ва афзалиятҳои миллии дар соли 2019 сатҳи бекорӣ дар вилояти Суғд 1 Ҷоизро ташкил дод. Аз рӯи ин нишондод дар минтақа тамоюли мусбат мушоҳида мешавад. Дар тамоми давраи таҳлилшуда сатҳи бекорӣ дар минтақа нисбат ба тамоми Тоҷикистон паस्तтар аст.

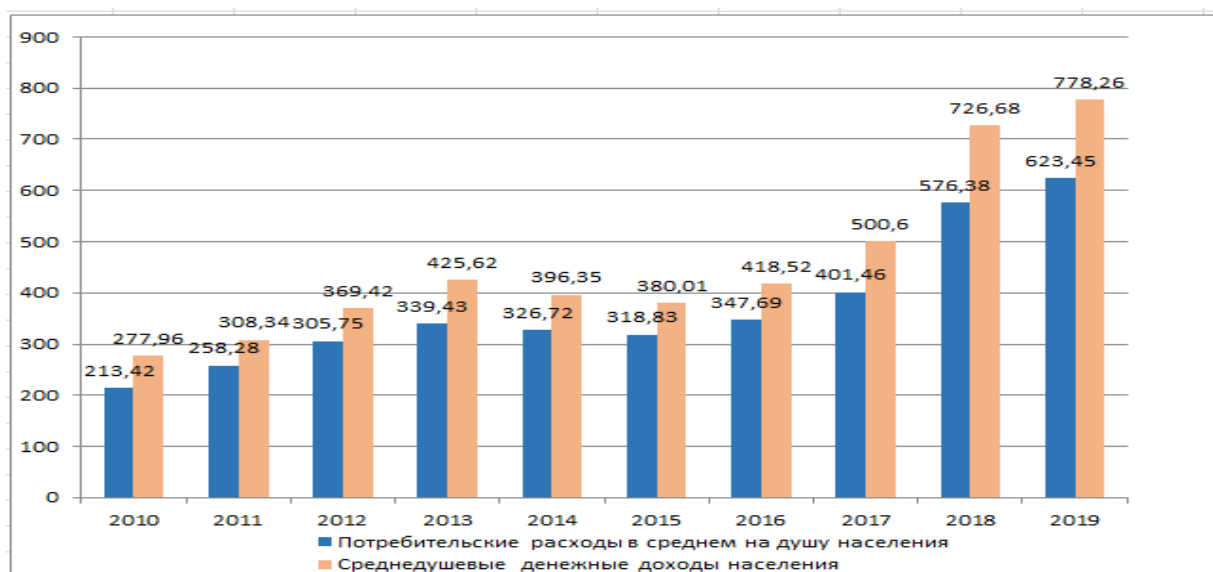
Расми 5. Динамикаи сатҳи бекории аҳолии вилояти Суғд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010-2019,%

Тамоюлҳои мусбати рушди иқтисодии вилояти Суғд инчунин тамоюли устувори мусбати МДМ-ро, ки ба ҳар як сокини вилоят ҳисоб карда мешавад, дар бар мегирад. Афзоиши нишондиҳанда бо нархҳои ҷорӣ барои солҳои 2010-2019 299,3 Ҷоизро ташкил дод.

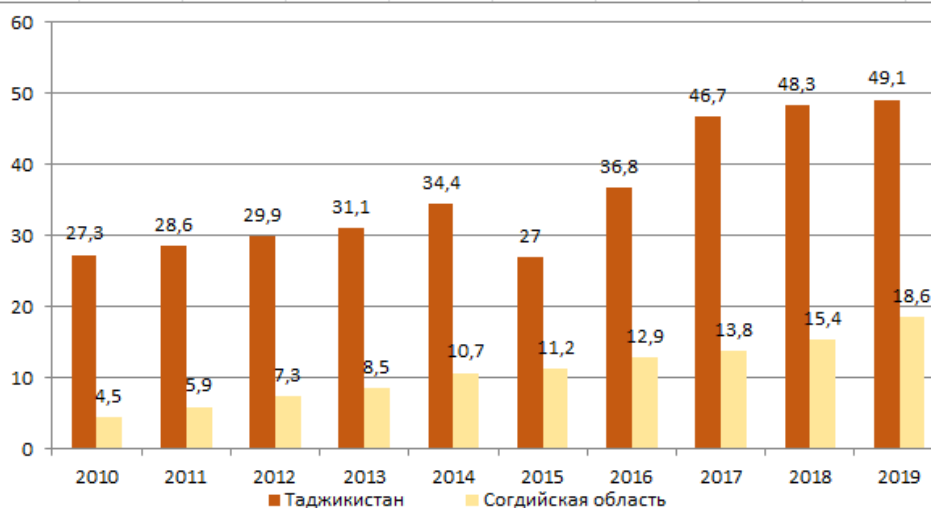
Расми 6. Динамикаи маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ ба ҳар сари аҳоли дар вилояти Суғд барои солҳои 2010-2019, бо нархҳои ҷорӣ, сомони

Дигар нишондиҳандаҳое, ки устувори рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаро инъикос мекунанд, даромади миёнаи пулии аҳоли ба ҳар сари аҳоли ва хароҷоти истеъмолӣ ба ҳисоби миёна ба як нафар мебошад. Дар соли 2019 69,8 фоизи даромади миёнаи пулии ба сари сари аҳоли ба харҷҳои истеъмолӣ равона шуда бошад, дар соли 2011 ин нишондод 75,2 фоизро ташкил додааст.

Расми 7. Динамикаи хароҷоти истеъмолӣ ва даромади пулии миёнаи аҳолии вилояти Суғд дар солҳои 2010-2019, сомонӣ

Чузъи дигари блоки экологии рушди устувори минтақа партовҳои моддаҳои ифлоскунанда ба атмосфера (ҳазор тонна) мебошад. Тавре таҳлилҳо нишон доданд, дар байни минтақаҳои Тоҷикистон вилояти Суғд аз рӯи партови моддаҳои ифлоскунанда ба ҳаво дар ҷои сеюм қарор дорад ва дар панҷ соли охир ин нишондод 1,38 маротиба афзудааст. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар минтақа вазъияти табию экологӣ вайрон карда шудааст, ки ба ин диққати махсус додан лозим аст.

Расми 8. Динамикаи ихроҷи моддаҳои ифлоскунанда ба ҳавои атмосфераи вилояти Суғд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2019, ҳазор тонна

Пас аз интиҳоб ва асоснок кардани нишондиҳандаҳое, ки мақсадҳои рушди минтақаро ба инобат мегиранд, барои ҳар як блок баҳодиҳии сатҳи рушди минтақа гузаронида мешавад. Барои ҳисоб кардани нишондиҳандаи комплексӣ (индекс) барои ҳар як блок ва ба назар гирифтани вазни нишондодҳо, дараҷаи фарқияти онҳо аз рӯи минтақа, муаллиф пешниҳод мекунанд, ки усули фарқиятҳои нисбӣ истифода шавад, ки дар як вақт баҳисобгирии арзишҳои мутлақ ва дараҷаи тағйирёбии онҳоро нисбат ба нишондиҳандаи пештара дар бар мегирад.

Барои баҳодихии сатҳи рушди минтақа аз рӯи ҳар як блок бояд нишондиҳандаҳоеро, ки самти рушди гуногун доранд, бо истифода аз коэффитсентҳои занҷирӣ ба шакли стандартишуда табдил дод. Коэффисентҳои занҷирӣ имкон медиҳанд, ки сатҳи рушди минтақаро дар тӯли солҳо пайгирӣ кунанд. Коэффисентҳои занҷирӣ дараҷаи афзоиш ё камшавии ҳар як нишондиҳандаро вобаста ба самти рушд дар давраи муайян дар ҳиссаҳо ва фоизҳо тавсиф мекунанд. Барои ин, аввал бояд таъсири ҳар як нишондиҳандаро ба ноил шудан ба рушди устувори минтақа - таъсири мусбат ё манфиро муайян кардан лозим аст. Баъд аз ин, формулаи зарурӣ барои ҳисобҳо интиҳоб карда мешавад (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Формулаҳо барои ҳисоб кардани коэффисентҳои рушди устувори минтақа

Самти нишондиҳанда	<i>i</i> -нишондиҳанда бояд зиёд шавад	<i>i</i> -нишондиҳанда бояд кам шавад
Ишораҳо	Зиёдшавии нишондиҳанда рушди устуворро таъмин менамояд	Камшавии нишондиҳанда рушди устуворро таъмин менамояд
k_i - коэффисентҳои <i>i</i> -уми нишондиҳанда барои ҳар сол; Y_{it} - қимати <i>i</i> -уми нишондиҳанда дар соли <i>t</i> -ум; Y_{it-1} - қимати <i>i</i> -уми нишондиҳанда дар соли гузашта.	$k_i = 1 - (Y_{it-1} / Y_{it})$	$k_i = 1 - (Y_{it} / Y_{it-1})$

Ҷадвали 3. Коэффисентҳои занҷирии нишондиҳандаҳои иқтисодии рушди устувори вилояти Суғд дар солҳои 2011-2019

Номгӯй	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Маҷмӯи маҳсулоти минтақа	0,20	0,19	0,14	0,09	0,04	0,18	0,16	0,05	0,11
Даромад аз фурӯши маҳсулот дар як сол	0,20	0,36	0,57	0,22	-	-	0,19	0,13	0,08
Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ	0,16	0,15	0,07	0,08	0,16	0,26	0,24	0,06	0,08
Маҳсулоти хоҷагии қишлоқ	0,02	0,10	0,06	0,03	0,03	0,07	0,06	0,03	0,04
Музди миёнаи меҳнат	0,22	0,23	0,22	0,14	0,07	0,10	0,24	0,06	0,02
Муомилоти моли маҷмаа	0,11	0,11	0,22	0,07	0,04	0,06	0,09	0,07	0,05
Хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли	0,21	0,12	0,06	0,04	0,04	0,01	0,01	0,01	0,02
Ҳаҷми муомилоти савдои берунӣ	0,22	0,31	0,13	0,17	-	-	0,09	-	0,03
Ҳиссаи хароҷот барои тадқиқот ва конструкторӣ	0,55	0,06	0,29	0,29	0,11	0,78	-	-	0,04
Сармоягузорӣ ба фондҳои асосӣ	0,32	0,14	0,15	0,11	0,17	0,14	0,03	-	0,13
Индикатори маҷмӯии нишондиҳандаҳои иқтисодӣ	0,82	0,63	0,76	0,47	0,31	1,07	0,44	1,04	0,22

[Ҳисоби муаллиф]

Аз рӯи ҳисобҳо дида мешавад, ки баъзе нишондиҳандаҳо қимати манфӣ доранд, зеро онҳо нисбат ба соли гузашта кам шуда, дар натиҷа нишондиҳандаи комплексӣ оид ба нишондиҳандаҳои иқтисодии рушди устувори вилояти Суғд мушоҳида мешавад, ки минтақа шакли рушди ноустувор дорад. Ба арзиши нишондиҳандаи маҷмӯии нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, ки ҳадди ниҳони он дар соли 2016 мушоҳида мешавад, афзоиши хароҷоти соҳаи илм аз ҳисоби бучети давлатӣ нисбат ба соли қаблӣ (2015) 78 фоиз, маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ ба андозаи 18 фоиз (нисбати соли 2015), инчунин афзоиши ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ (нисбати соли 2015) 26 фоиз таъсир расонидааст. Арзиши пасттарини он дар соли 2019 ба мушоҳида мерасад, гарчанде дар ин давра афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба андозаи 11

фоиз мушохида мешавад, аммо аз сабаби афзоиши каме дар дигар нишондиҳандаҳо нишондиҳандаи комплекси нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ба 0,22 баробар шуд. Нишондиҳандаҳои маҷмӯии блоки иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологӣ бо формулаи зерин ҳисоб карда мешаванд:

$$I_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n k_i^2}{n}}$$

ки дар ин ҷо: I_j - нишондиҳандаи комплекси устувори блоки j -ум; k_i – коэффисиентҳои нишондиҳандаи i -ум барои ҳар як давра; n - шумораи коэффисиентҳои ҳисобшуда.

Ҳамин тарик, мо барои блоки иҷтимоӣ ва экологӣ нишондиҳандаҳои маҷмӯиро ҳисоб мекунем.

Ҷадвали 4. Коэффисиентҳои занҷири нишондиҳандаҳои иҷтимоии рушди устувори Вилояти Суғд дар солҳои 2011-2019

Номгӯй	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Сатҳи бекорӣ	-0,11	-0,06	-0,07	-0,07	0	0	-0,08	-0,17	0
Даромади пулии миёнаи аҳоли ба ҳар сари аҳоли	0,09	0,17	0,13	-0,07	-0,04	0,09	0,16	0,31	0,07
Ҳарочоти истеъмолӣ ба ҳисоби миёна ба ҳар сари аҳоли	0,17	0,16	0,10	-0,04	-0,02	0,08	0,13	0,30	0,08
Давомнокии умр	0	0	0,01	0,01	0	0	0,02	0	0
Шумораи ҷиноятҳои ба қайд гирифташуда ба 100 ҳазор нафар аҳоли	0,14	-0,22	0,12	0,19	0,13	-0,01	-0,04	0,06	-0,02
Аҳолии қобилияти коридошта	0,05	0,05	0,11	0,05	0,05	0,12	0,04	0,06	0,02
Дараҷаи фаъолияти иқтисодии аҳоли	-0,05	-0,03	-0,01	-0,01	-0,02	-0,02	-0,02	-0,01	0,01
Динамикаи таъмин бо инфраструктураи манзилию коммуналӣ	0,02	0,17	0,02	0,02	0,02	0,03	0,07	0,02	0,01
Беморӣ ба 1000 нафар аҳоли	0	0,04	0,03	0	0,26	0,11	-0,27	-0,01	-0,01
Ҳиссаи аҳолии дорои даромадашон паст аз сатҳи ҳадди ақал	0,02	0,01	0,01	0,01	0,01	0	0,01	-0,01	-0,01
Индикатори маҷмӯии нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ	0,28	0,38	0,24	0,22	0,29	0,21	0,36	0,47	0,11

[Ҳисоби муаллиф]

Нишондиҳандаи комплексӣ оид ба нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ низ ноустувор аст, дар ин ҷо таъкид кардан лозим аст, ки дар ба натиҷа афзоиши сатҳи бекорӣ, гирифтورشавии аҳоли ба ҳар гуна бемориҳо, ҳиссаи аҳолии дорои даромадашон паст аз сатҳи ҳадди ақал ва ҷинойтҳои ошкоршуда таъсири манфӣ мерасонад. Коҳиши ин нишондодҳо боиси ноил шудан ба ҳадафҳои рушди минтақа мегардад. Аз рӯи ҳисобҳои ҷадвал дида мешавад, ки афзоиши миёнаи даромади пулии аҳоли ба ҳар сари аҳоли 31 фоиз (нисбати соли 2017) мушоҳида мешавад, ки дар натиҷа хароҷоти истеъмолӣ ба ҳар сари аҳоли 30 фоиз ва инчунин назар ба соли гузашта 17 фоиз кам шудани сатҳи бекорӣ мушоҳида карда мешавад, ки ин боиси афзоиши нишондиҳандаҳои комплексии нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ гардид.

Ҷадвали 5. Коэффисиентҳои занҷирии нишондиҳандаҳои экологии рушди устувори вилояти Суғд дар солҳои 2011-2019

Номгӯй	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Динамикаи хароҷот барои ҳифзи муҳити зист дар буҷети вилоят	0,18	0,27	-0,09	-0,84	0,12	0,07	-0,06	0,08	0,06
Динамикаи ҳолати захираҳои замин	0	0,01	0	0,01	0,01	0,01	0,01	0	0,01
Динамикаи сифати об	-0,04	0,01	0,07	-0,01	0	0,01	0	0	0
Партови моддаҳои ифлоскунандаи ҳавои атмосфера	-0,24	-0,19	-0,14	-0,21	-0,04	-0,13	-0,07	-0,10	-0,17
Индикатори маҷмӯии нишондиҳандаҳои экологӣ	0,30	0,33	0,18	0,86	0,13	0,15	0,09	0,13	0,18

[Ҳисоби муаллиф]

Ба арзиши нишондиҳандаҳои комплексии нишондиҳандаҳои экологӣ бештар партовҳои моддаҳои ифлоскунанда ба ҳавои атмосфера таъсир мерасонд, зеро бо 21 фоиз кам шудани ин нишондод афзоиши нишондиҳандаи комплексӣ мушоҳида мешавад. Нишондиҳандаҳои комплексии ба даст овардашуда барои ҳар як блок имкон медиҳанд, ки нишондиҳандаи интегралӣ сатҳи рушди устувори минтақа муайян карда шавад. Барои ин бояд ба интихоби усули ташаккули нишондиҳандаи интегралӣ рушди устувори минтақа тавачҷӯх зоҳир карда шавад. Барои ба шакли ягонаи муттаҳидшуда овардани нишондодҳои ҳар як блок усулҳо ва вариантҳои зиёде мавҷуданд. Ба андешаи мо, арзиши миёнаи геометрӣ хеле афзалтар аст, зеро он аҳамият ва мутаносибии ҳар як нишондиҳандаи ба системаи умумии нишондиҳандаҳои рушди устувори минтақа дохилшударо равшан инъикос мекунад. Аз ин рӯ, ҳангоми тағйир додани ягон нишондиҳандаи мушаххас, нишондиҳандаи умумӣ тағйир дода мешавад, ки он тағйирёбии устувори вазъи минтақаро нишон медиҳад. Ҷамъбасткунии нишондиҳандаҳои хусусӣ тибқи формулаи зерин амалӣ карда мешавад:

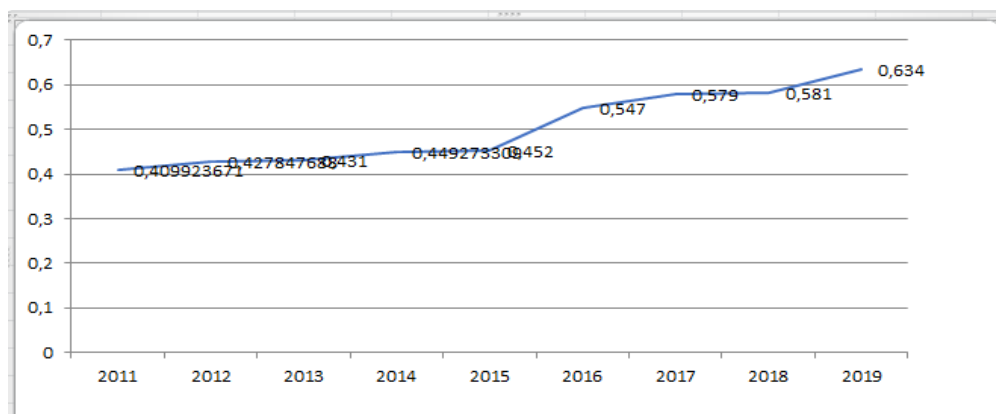
$$I_{уст} = (I^{u^k m} * I^{u^t m} * I_{экол})^{1/3}$$

ки дар ин ҷо: $I^{u^k m}$ —нишондиҳандаи маҷмӯии блоки иқтисодӣ - устувори иқтисодӣ;

$I^{u^t m}$ — нишондиҳандаи маҷмӯии блоки иҷтимоӣ - устувори иҷтимоӣ;

$I_{экол}$ — нишондиҳандаи маҷмӯии блоки экологӣ – устувори экологӣ;

$I_{уст}$ — нишондиҳандаи интегралӣ рушди устувори минтақа мебошад.

Расми 9. Динамикаи нишондиҳандаҳои интегралӣ рушди устувори вилояти Суғд дар солҳои 2011-2019

[Ҳисобҳои муаллиф]

Дар расм нишон дода шудааст, ки нишондиҳандаи интегралӣ рушди устувори вилояти Суғд дар солҳои 2011-2019 каме бошад ҳам, зиёд гаштааст мебошад. Тибқи методологияи пешниҳодшуда, нишондиҳандаи интегралӣ устуворӣ метавонад дар фосилаи аз $0 \leq I_{уст} \leq 1$ арзиш дошта бошад. Ҳар қадар $I_{уст}$ ба як наздик бошад, рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа ҳамон қадар устувортар ва баръакс ноустувор мешавад. Ба сифр баробар бошад, инкишофи иҷтимоию иқтисодии вилоят ҳамон қадар ноустувортар мешавад. Барои равшантар тасаввур кардан ва ба даст овардани маълумот дар бораи вазъи минтақа, зарур аст, ки арзишҳои ҳадди ақали нишондиҳандаи интегралӣ рушди устувори минтақаро, ки дар ду доира, чор минтақа ва шаш сатҳи устувориро дар бар мегиранд, муқаррар кардан лозим аст, ки дар ҷадвали 6 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 6. Арзишҳои ҳадди нишондиҳандаи интегралӣ рушди устувори минтақа

Минтақаи устуворӣ		Ҳудудҳои индекс $I_{уст}$	Дараҷаи устуворӣ
Минтақаи рушди ноустувор	Минтақаи бӯҳрон $0 \leq I_{уст} < 0,25$	[0;0,1)	Инкишофи пурраи ноустувор, бӯҳрон
		[0,1;0,25)	Рушди ноустувори пеш аз бӯҳрон
	Минтақаи устувории интиқодӣ $0,25 \leq I_{уст} < 0,5$	[0,25; 0,5)	Рушд бо зухуроти ноустуворӣ
Минтақаи рушди устувор	Минтақаи имконпазири устуворӣ $0,5 \leq I_{уст} < 0,75$	[0,5;0,75)	Инкишоф ба ҳолати устувор наздик аст
	Минтақаи устувории мутлак $0,75 \leq I_{уст} \leq 1$	[0,75;0,9)	Рушди устувор
		[0,9;1]	Дараҷаи баланди устуворӣ

Аз рӯи натиҷаҳои бадастомада метавон хулоса кард, ки вилояти Суғд дар соли 2011 дар минтақаи рушди ноустувор қарор дошта, вазъи минтақа ҳамчун рушд бо зухуроти ноустуворӣ арзёбӣ мешавад ва дар соли 2019 минтақа аллақай дар минтақаи устувории қобили қабул қарор дорад, вазъ дар минтақа ҳамчун рушди наздик ба устувор арзёбӣ мешавад. Ба андешаи мо, усули пешниҳодшудаи арзёбии устувории рушди минтақа барои баҳодихии вазъи устувории кишвар, иқтисодиёти миллий ва мунисипалитетҳо низ мувофиқ аст.

АДАБИЁТ

1. Ивано Я.М. Моделирование некоторых аспектов устойчивого развития сельских территорий региона / Я.М. Иваньо // Сборник: Climate, ecology, agriculture of Eurasia Materials of the international scientific-practical conference.- 2017.-С. 71-81. (дата обращения: 28.04.2021).
2. Макарова, Е.В. Устойчивость экономической системы в условиях глобализации мировой экономики [Текст]: автореф. дис. ... к.э.н.: 08.00.05 /Е.В. Макарова. – Улан-Удэ, 2006. – 23 с. (дата обращения: 28.04.2021).
3. Розенберг, Г.С. Устойчивое развитие: мифы и реальность [Текст] /Г.С. Розенберг, Г.П. Краснощеков, Ю.М. Крылов [и др.]. – Тольятти, ИЭВБ РАН,1998. – 191 с. (дата обращения: 11.03.2021).
4. Чайковская, Н.В. Проблемы экономической устойчивости хозяйственной системы региона [Текст] / Н.В. Чайковская // Региональная экономика:теория и практика. – 2005. – № 6. – С. 33-35. (дата обращения: 11.03.2021).
5. Скоморохина, Е.В.Стратегия (концепция)устойчивого развития: перспективы реализации в мире и России / Е.В. Скоморохина //Вест.Воронеж. гос.ун-та.Сер.: Право. -2015.-№4.-С.13-18. (дата обращения: 15.04.2021).
6. Статистический ежегодник Республики Таджикистан по Согдийской области. Агенство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2019.-186 с.
7. Социально-экономическое положение Республики Таджикистан. Агенство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2019.-483 с.
8. Третьякова, Е.А. Концептуализация понятия устойчивое развитие региона / Е.А. Третьякова, М.Ю.Осипова // Личность и культура. -2016. -№4 (92). – С.43-51. (дата обращения: 15.04.2021).

REFERENCES

1. Ivanyo Ya.M. Modeling some aspects of sustainable development of rural areas in the region / Ya.M. Ivanyo // Collection: Climate, ecology, agriculture of Eurasia Materials of the international scientific-practical conference. - 2017 .-С. 71-81. (date of treatment: 28.04.2021).
2. Makarova, E.V. The stability of the economic system in the context of globalization of the world economy [Text]: author. dis. ... Ph.D .: 08.00.05 / E.V. Makarov. - Ulan-Ude, 2006.-- 23 p. (date of treatment: 28.04.2021).
3. Rosenberg, G.S. Sustainable development: myths and reality [Text] / G.S. Rosenberg, G.P. Krasnoshchekov, Yu.M. Krylov [and others]. - Togliatti, IEVB RAS, 1998. - 191 p. (date of treatment: 11.03.2021).
4. Saidkhodzhaeva D.M. Formation of an integral indicator for assessing the sustainable development of the region. - Khujand: Bulletin of the PITTU named after academician M.S. Osimi. 2019, No. 4 (13).
5. Socio-economic situation of the Republic of Tajikistan. Statistic agency under the President of the Republic of Tajikistan, 2019.-483 p.
6. Statistic annual of the Sughd Region. Statistic agency under the President of the Republic of Tajikistan, 2019.-186 p.
7. Tchaikovskaya, N.V. Problems of economic sustainability of the economic system of the region [Text] / N.V. Tchaikovskaya // Regional economy: theory and practice. - 2005. - No. 6. - P. 33-35.
8. Tretyakova, E.A. Conceptualization of the concept of sustainable development of the region / E.A. Tretyakova, M.Yu. Osipova // Personality and Culture. -2016. -No. 4 (92). - P.43-51. (date of treatment: 15.04.2021).